

Розділ I. Загальнотеоретичні проблеми психологічної науки

УДК 159.923

Даценко О.А.

Технології життєтворчості особистості

Анотація: Стаття присвячена проблемі успішної життєтворчості людини. Робиться спроба виявлення та аналізу операційно-дієвого компоненту екзистенційної продуктивності. Підкреслюється роль життєтворчих дій та життєвих стратегій як технологій життєздійснення.

Ключові слова: життєтворчість, життєтворчі дії, життєві стратегії.

Аннотация: Статья посвящена проблеме успешного жизнетворчества человека. Делается попытка выявления и анализа операционально-действенного компонента экзистенциальной продуктивности. Подчеркивается роль жизнетворческих действий и жизненных стратегий как технологий жизнеосуществления.

Ключевые слова: жизнетворчество, жизнетворческие действия, жизненные стратегии.

Abstract: The article is devoted to the problem of successful human life-creation. An attempt is made to detect and analyze the operational-effective component of existential productivity. Emphasizes the role of life-giving actions and life strategies as technologies of life-realization.

Key words: life-making, life-affirming actions, life strategies.

Постановка проблеми. Проблема життєтворчості особистості для психологічної науки не являється новою. Але особливу актуальність вона набула саме зараз, коли в період кризи нашого суспільства, людина намагається знайти шляхи продуктивного життєздійснення, найбільш цілісної і адекватної репрезентації себе світу. Цей контекст проблем включає ряд питань, які ще потрібно вирішити психологічній науці. Серед них виділяють: дослідження внутрішніх психологічних механізмів продуктивного життєздійснення; виявлення умов, факторів та механізмів життєвої продуктивності особистості; визначення критеріїв, щодо оцінки успішності життя, як по об'єктивним показникам, так і по суб'єктивному відношенню самої людини до свого життєвого успіху.

Круг проблем, що намітились в дослідженні, мають ряд обґрунтувань. По – перше: незважаючи на те що, сучасний етап наукового пошуку характеризується розвитком теорій, концепцій, підходів, щодо психологічного аналізу явищ життєвого шляху, відносно проблеми життєвої продуктивності взагалі, та зокрема її операціонального аспекту, спостерігається не достатня кількість як теоретичних так і практичних розробок; по – друге: джерелом проблеми виступає тенденція розвитку психології особистості, адже саме особистість розглядається як активне, творче начало життєдіяльності; по – третє: практика реального життя вказує на необхідність утворення тренінгово – корекційної бази, впровадження якої

підвищувало б відчуття власної цінності та продуктивності, особливо в періоди життєвих криз.

Аналіз досліджень. Проблемою життєтворчості займалась достатня кількість як зарубіжних так і вітчизняних дослідників: К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, Ш. Бюлер, Л. С. Виготський, Є. І. Головаха, І. С. Кон, Д. О. Леонтьєв, К. Левін, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн, Х. Томе, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін. Серед сучасних українських учених слід зазначити: С.Д. Иаксименка, М. Й. Боришевського, Л. Ф. Бурлачука, О. А. Донченко, О. В. Киричука, В.М. Доній, І.Г. Єрмакова, Л.В. Сохань, В. О. Роменця, М. В. Савчина, О. Б. Старовойтенко, Т. М. Титаренко, В.О. Татенко та ін. Проте слід зауважити, що питання життєтворчості є недостатньо розкритим у науковій психологічній літературі. Досліджені окремі складові життєтворчості: структура життєтворчої компетентності (К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, І.Г. Єрмаков, Л. Е. Орбан-Лембрик, Є.І. Єрмаков, С.Д. Максименко та ін.), онтогенез життєздійснення та життєтворчості (М. Й. Боришевський, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Ю. В. Мороз та ін.). Процеси життєтворчості пов'язуються вченими з різними особистісними утвореннями, структурами та механізмами людини (І. Бех, В. Моляко, П. Єршов, М. Каган, С. Максименко, А. Сухоруков, С. Степанов, М. Савчин та ін.), виявляються з критеріями розвиненої самоактуалізації (Р. Ануфрієва, О. Саннікова, В. Татенко, Н. Чепелева та ін.). Але, цілісної концепції життєтворчості з урахуванням операційно-дієвої її складової в науці поки ще не розроблено.

Мета статті: виявлення та обґрунтування операційно-дієвих компонентів життєтворчості, визначення їх взаємозв'язку з іншими структурами особистості.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях людина розглядається як активний суб'єкт, що створює власне життя, здатен підкорювати і перетворювати оточуючий світ. Ця унікальна можливість трансформації різних елементів буття інтерпретується як життєтворчість. Життєтворчість розуміється як вищий прояв сутнісних сил, життєвого та творчого потенціалу особистості; духовно-практична діяльність людини, спрямована на свідоме, самостійне і творче визначення та здійснення власного життя як індивідуально-особистісного проекту і передбачає свідоме ставлення до головних екзистенційних проблем, характерних для кожного етапу життєвого шляху особистості [1; 6; 7].

Стосовно проблеми життєтворчості в науці є різні підходи. Але найбільш розповсюдженими є діяльнісний і суб'єктні підходи. Діяльнісна парадигма представлена в працях В.Каліна, Є.Колесникова, Л.Сохань, Р. Ануфрієвої та ін., де життєтворчість визначається як сукупність діяльнісних характеристик життя; як діяльність, що спрямована на проектування, планування, програмування та творче здійснення індивідом своєї індивідуальної біографії [2; 6]. Причому ця діяльність спрямовується у двох напрямках: на творче життєздійснення, самокреативність, виявлення чогось унікального в собі та його реалізація на рівні життєвого шляху; та вирішення криз і подолання проблемних ситуацій (Н.Пов'якель, Т. Титаренко, Н.Чепелева, Р. Ануфрієва та ін.).

Аксіоматичним положенням в психології є точка зору, яка підкреслює надсубстанціональність особистісного в процесах життєтворчості. Основою розвитку категорії суб'єкта життя стала концепція людини С.Л. Рубінштейна, який сформулював класичне визначення суб'єкта як ініціатора активності і доповнив його визначеннями самодетермінації, саморозвитку та самовдосконалення [15]. Для розуміння суб'єктності життєтворчості принциповим є положення С.Л. Рубінштейна про два основні способи існування: життя в системі безпосередніх зв'язків в площині «об'єкт – діяльність – суб'єкт», де людина постає як суб'єкт різних видів активності та діяльності; та життя в системі вищого рівня «світ – буття – суб'єкт життя» [15]. Існування людини в другій площині, на думку С.Д. Максименко, забезпечується єдністю трьох особистісних аспектів – біологічного, соціального і духовного, і яке спрямоване на глобалізацію і модернізацію життя та «здатність до вираження» [10, с.5]. Це інтегративна, духовна практика суб'єкта організувати умови свого існування, перетворювати і розширювати свій простір, змінювати систему відношень до середовища, інших людей і до себе, відповідно до вищого призначення. Дана наукова парадигма розкриває підхід до людини, як суб'єкта, що свідомо реалізує цільовий чи смисловий аспект цілісного буття відповідно до власного творчого задуму та розкриває свій екзистенційний потенціал. На думку науковця, особистість стає справжнім суб'єктом життя тоді, коли може вирішувати наступні завдання: узгодження особистісних потреб, здібностей, очікувань з умовами та вимогами діяльності; розбудова життя відповідно до власних цілей і цінностей; постійне прагнення до досконалості через вирішення суперечностей; продуктивна самореалізація; інтегрує такі характеристики, як активність, рефлексивність, незавершеність, відкритість, ініціативність, творчість, компетентність, самодетермінація, саморегуляція, усвідомленість, самостійність та ін. [10, с.5-13].

Досліджуючи суб'єктність життєтворчості Л.В. Яновська зазначає про існування особливої, індивідуальної енергії людини, яка визначається як життєтворча активність і розкривається в першу чергу, як можливості трансценденції (здатність «виходу за межі ситуації»), можливості рефлексії (як аналіз та розуміння) і можливості смислопобудови (здатність до виявлення нових смислів і їх втілення в практиці життя) [18]. Саме здатність до трансценденції, виявлення надситуативної активності як уміння перетворювати і підкорювати зовнішні обставини на власну користь виступає психологічною детермінантою успішної життєтворчості. Рефлексія, в даному випадку, «выводить» суб'єкта за межі буденності і дозволяє зайняти позицію аналітика, критика, творця. Процес усвідомлення власного життя, забезпечує послідовне емоційно-когнітивне відображення показників насиченості, послідовності, осмисленості, задоволеності та продуктивності життя у його загальному ціннісно-світоглядному аспекті та самого себе з точки зору життєтворчої компетентності [18, с.11]. Таким чином, рефлексія дозволяє осмислити життя у його змістових та динамічних показниках, виявити ті проблемні моменти, що інгібують духовне зростання та продуктивність.

Суб'єктність життєтворчості, як зауважують І.Єрмаков, Г.Несен та ін., полягає в такому способі організації буття, де особистість вільна у виборі власного шляху, створює умови для успішної його реалізації, а також втілює в процес життєздійснення власне творче початок [12]. Ця здатність виступати творцем умов життя, складає родову сутність людини, спрямована на ефективну перебудову буття, що на рівні життєвого шляху концептуалізована і практично реалізована у вигляді успіхів або досягнень. Для здійснення процесу життєтворчості необхідно створення чи усвідомлення образу, ідеалу життєвого шляху. Тобто людина із самого початку власного свідомого процесу життєтворчості починає конструювати образ життя - бажаний, ідеальний результат, досягнення якого породжує відчуття успіху або щастя. Розвиненість особистості визначається тим вище, чим більше вираженою є потреба людини в індивідуальному зростанні, чим більше самостійний вибір вона здійснює, чим більше технологій життєтворчості застосовує.

Особистість як суб'єкт життєтворчості не лише моделює образ успішного життя, але й відшукує засоби його практичного втілення. Як зауважують Л. Сохань, І.Єрмаков, Г.Несен реалізація життєвого проекту відбувається за рахунок актуалізації різних екзистенційних механізмів, наприклад життєтворчих дій, компетентностей, навичок тощо [12].

В контексті гуманістичної психології життєтворчі дії розуміються з позиції складного утворення, як інтеграція різних форм духовної та практичної активності особистості, що спрямована на проектування, програмування, планування та творче здійснення свого індивідуального життя. К.Роджерс зазначав, що «життєтворчі дії – це особливі дії та висока майстерність у творчій побудові особистістю життя, що ґрунтується на знанні його законів, розвиненій самосвідомості та володінні системою технологій програмування та здійснення життя» [16, с.35]. Це складна, багаторівнева, полімодальна і мультиструктурна система потенцій що охоплює: «уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях; здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем; знання своїх особистих якостей; здатність до самовдосконалення та самозмін; здатність розуміти й оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні способи спілкування, проявляти толерантність у стосунках; уміння керувати собою й обставинами свого життя тощо[9]».

Доволі широкий дефінітивний аналіз «життєтворчих дій» представлено в працях вітчизняних науковців К. Абульханової-Славської, Д. Леонтьєва, О.Васильєвої, С. Степанова, Л. Коростильової, Є.Вахромова та ін. Так Є. Вахромов визначає життєтворчі дії як інтеграцію різних видів компетентностей, які розкривають загальні здатності людини в тих чи інших сферах життєдіяльності [5, 7]. На думку Ю.В. Крючкової [9], дії власної екзистенції зумовлені уявленнями особистості про структуру суспільства й про власне місце та роль у ньому на всіх вікових етапах й допомагають людині оптимізувати свій життєвий шлях, планувати власну життєдіяльність, досягати акме. У площині психологічних досліджень проблем життєтворчості, проведених І.Т. Кучерявим та іншими, життєтворчі дії розглядаються як духовно-практичні дії, що спрямовані

на формування такої особистості, яка постійно прагне до самовдосконалення та розвитку своїх потенцій, здатна до самореалізації, творчого проектування, пов'язаного з виробленням життєвої концепції та життєвого кредо; процес реалізації людиною свого життя в часовій і просторовій перспективі; чинник здобуття життєвої мудрості [8, с.114-116]. Науковцем зауважується, що квінтесенція життєтворчих дій розкривається у різноманітних функціональних можливостях суб'єкта: це і процес творення свого життя; реалізація життєвих проєктів засобом цільової дії; усвідомлення себе й світу; самопроєктування, ствердження власних цінностей; соціальна творчість та відповідальність [8, с. 117]

Значуще відображення ідей життєтворчості та відповідних умінь представлено в роботах представників української психологічної школи С.Д. Максименка, Л.В. Сохань, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.М. Ямицького, І.Г. Єрмакова, І.О. Мартинюка, А.І. Підласої, та інших. Автори інтерпретують життєтворчі дії, як цілісне утворення, системну властивість усієї особистості, що характеризує її здатність зберігати і оптимально розвивати себе, своє життя, успішно діяти у різних життєвих ситуаціях, вирішувати складні життєві проблеми [9; 10; 12; 13; 17]. Наголошуючи на структурній організації життєтворчих дій науковці виділяють два блоки: 1) базовий (особистісно-центрований); 2) додатковий (суспільно-центрований). До першого блоку віднесено фізичну, когнітивну, емоційно-вольову, творчу, життєтворчу та ментальну складову екзистенційних дій. На основі базових умінь відбувається становлення додаткових дій, до яких належать соціальні, соціально-рольові, комунікативні, інформативні, трудові та ін. дії, що визначають успішність особистості в конкретних сферах її життєдіяльності [12].

На думку І.Г. Єрмакова, сфера життєтворчих дій представлена як інтегративна система різних диспозицій та якостей людини. До структури досліджуваного феномену він включає загальнокультурні, допрофесійні, професійні, аутопсихічні, соціально-психологічні, громадянські, комунікативні, інформаційні, інтелектуальні, рефлексивні та інші установки особистості [12, с.224-227]. Досліджуючи структурну організацію життєтворчих дій, О.Д. Джура наголошує на системі наступних компонентів: 1) знання (теоретичні і практичні (життєва мудрість)); 2) уміння й навички (ситуативно-надситуативний потенціал); 3) життєтворчі здібності (аналітичні, поведінкові, прогностичні); 4) життєвий досвід (складається з усвідомленого та неусвідомленого індивідуального досвіду й творчого використання та наслідування досвіду інших осіб); 5) життєві досягнення (особисте щастя, соціальний статус, самореалізація). Життєтворчі дії автор розглядає як комплекс певних особистісних якостей, які детермінують продуктивне життєздійснення особистості, а їх формування розуміє як розвиток і збагачення всіх основних життєзабезпечувальних особистісних структур . [6, 7-9].

Загально відомим є положення про те, що якість і задоволеність життям залежить від того, які життєтворчі дії застосовує людина, які стратегії життя вона обере. На думку К.А. Абульханової-Славської, «...життєва стратегія в найзагальнішому вигляді - це постійне перетворення умов, ситуацій життя

відповідно до цінностей особистості через актуалізацію різних екзистенційних дій ... » [1, с.67]. Авторка виділила три основні ознаки життєвої стратегії: вибір способу життя, вирішення протиріччя «хочу-можу» і застосування дій для досягнення мети.

На думку С. Степанова, під життєвою стратегією розуміється спосіб планування особистістю власного життя, що включає вибір цілей та засобів їх реалізації, типові способи долаючої поведінки, систему уявлень про успішність та способи її досягнення [16, с.35]. Це складний комплекс соціальної, культурної й психологічної проєкції індивіда на власне майбутнє, в якому відображається функція цілепокладання та дієвість суб'єкта. Життєва стратегія, з точки зору науковця, виступає своєрідним регулятором соціальної поведінки, який організує цілісність життєдіяльності, визначає спосіб буття та виступає найважливішим фактором продуктивності і психологічного благополуччя.

Як зазначають Т.Резнік і Ю. Резнік, життєва стратегія особистості - це вибір пріоритетних напрямків свого розвитку, це спосіб свідомого планування і конструювання простору буття відповідно до уявлень про успішне існування [14, с.101]. Життєва стратегія є раціональним способом ставлення до життя, включає життєві цілі, як ідеальний образ майбутнього результату діяльності щодо реалізації власних потреб; життєві домагання, що підкреслюють роль та значення індивідуально встановлених цілей; життєві орієнтації, що відображають собою загальні суб'єкт-об'єктні зв'язки індивіда щодо ситуацій своєї життєдіяльності; життєтворчі дії як набір певних форм і способів активності у досягненні мети. Застосування тієї чи іншої стратегії, на думку науковців, є поетапним процесом і включає ряд рефлексивних стадій [14, с.102]:

- аналіз та оцінка умов існування, реальних проблем життєвого середовища;
- усвідомлення ціннісної системи: власних мрій, надій, життєвих пріоритетів, цілей, цінностей та ідеалів, особистісної картини світу;
- розуміння свого життєвого призначення, мети життя, власних прагнень до самореалізації, того, що ж насправді бажано отримати від життя;
- усвідомлення системи конкретних особистісних мотивів, потреб і інтересів, як безпосередніх стимулів діяльності;
- розуміння процесу зіткнення домагань та очікувань, мрій та надій із реальними можливостями, із вольовими та іншими психологічними характеристиками особистості;
- усвідомлення життєвої перспективи, побудови на її основі життєвих планів і намірів, проєктування власної життєвої програми та життєвого сценарію, вибір життєвих стратегій, що сприяють виходу за межі повсякденного існування і життєвій продуктивності;
- вибір методів реалізації побудованих планів і намірів, що припускає наявність у особистості системи життєтворчих умінь та дій.

Доволі актуальним в даному проблемному полі є питання про класифікацію видів або типів життєвих стратегій. Сучасна психологія пропонує доволі розгорнутий контекст різних видів стратегій. Так, наприклад, в дослідженнях

О.С.Васильової та О.А.Демченко зазначається про: стратегії життєвого благополуччя, стратегії життєвого успіху, стратегії самореалізації [4,с.78]. Є.П. Варламова і С.Ю. Степанов виділяють типи життєвих стратегій за критерієм творчого ставлення до подій життя: 1.творча унікальність - відображає креативне ставлення людини до власного життя, коли перетворююча ініціатива призводить до високої продуктивності; 2. пасивна індивідуальність - представляє собою стихійний, випадковий характер формування подієвої картини життя, коли її змістовність залежить не від його зусиль суб'єкта, а визначається зовнішніми обставинами; 3. активна типовість - відображає прагнення людини «бути як всі», коли зусилля спрямовані на досягнення загальноприйнятих цілей і цінностей; 4. пасивна типовість - характеризує уніфікований характер соціальної поведінки, відповідність суспільним стереотипам та нормам [16]. В.О. Моляко, відповідно до концепції творчої конструкторології виділяє наступні стратегії: пошуку аналогів, комбінаторних дій, реконструювання, універсальну, випадкових підстановок [11]. А.А. Деркач зазначає про стратегії переживання, планування та творчості [9]. О.Г. Злобіна, В.О. Тихонович наголошують на стратегіях виживання та творення [7].

Відповідно до зазначених типів, постає питання про те, яка саме стратегія, сприяє успішній життєтворчості особистості. Науковці не дають конкретної відповіді на це питання зазначаючи про те, що результати життєдіяльності виявляють свою значущість у відповідності до особистісних прагнень, потреб, уявлень про успішне існування в умовах що склалися. Якщо, наприклад, людина орієнтована на споживання, то для неї успішними будуть рецептивні стратегії, якщо в пріоритеті духовність, творчість та саморозвиток то, зазвичай вектор життєтворчих дій буде спрямований на розкриття креативного потенціалу, пізнавальних можливостей, вольового ресурсу, соціального досвіду та духовного багатства людини.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми життєтворчості виявив надзвичайну складність феномену, зокрема в плані виявлення операційно-дієвого компоненту і окреслив перспективи майбутніх наукових досліджень.

Список використаної літератури.

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская .- М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Анциферова Л.И. Системный подход в психологии личности / Л.И.Анциферов // Принцип системности в психологических исследованиях. - М.,1990. -С.61 -78.
3. Баррон Ф . Личность как функция проектирования человеком самого себя / Ф.Баррон // Вопросы психологии . - 1990. - No 2.- С.153-159.
4. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека /О.С. Васильева, Е.А. Демченко // Вопросы психологии. - 2001. - No2.- С. 74-85

5. Вахромов Е.Е. Вершины жизни и пути их достижения: Самоактуализация, акме и жизненный путь человека /Е.Е.Вахромов // Прикладная психология и психоанализ.- 2001. -№ 4.- С.18-23; 2002-№1. - С. 5-14.

6. Джура О.Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєтворчості особистості / О.Д.Джура // Нова парадигма:[журнал наукових праць] / голов. ред. В.П.Бех.; Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова; Творче об'єднання "Нова парадигма"/ - Вип. 83. - К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.- С.4-10

7. Жизнь как творчество: (Социально-психологический анализ) / [Шинкарук В.И., Сохань Л.В., Шульга Н.А. и др.]. - Киев:Наукова думка, 1985. - 302 с.

8. Кучерявий І.Т. Творчість - основа розвитку потенційних джерел особистості: Навчальний посібник / І.Т. Кучерявий,О.І.Клепиков. - К.: Вища школа, 2000.- 288 с.

9. Крючкова Ю.В. Життєтворчість особистості як прояв самоактуалізації з огляду побудови нею картини світу / Ю.В.Крючкова // Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К.:«Логос», 2007. - Том 7, випуск 10. - С.192-199.

10. Максименко С.Д. Теоретичні проблеми самоздійснення особистості / С.Д.Максименко, К.С.Максименко // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-та ім. І.Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /За ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. -Вип.5. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009.- С.4-13.

11. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема / В.О. Моляко // Психологія і суспільство. - 2007. -№ 4. - С. 6-10.

12. Мистецтво життєтворчості особистості: [Наук.-метод.посібник : У 2 ч.] / Ред. рада: В.М.Доній (голова),Г.М.Несен (заст.гол.), Л.В.Сохань, І.Г.Єрмаков (керівники авт.колект.) та ін. -К. : ІЗМН, 1997.-758с.

13. Пурло О. Життєтворчість як творчий процес / О.Пурло //Соціальна психологія. - 2008. - № 6. - С. 78-85.

14. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е.Резник, Ю.М.Резник // Социологические исследования. 1995. -№ 12.-С. 100-105.

15. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности (К философским основам современной педагогики) /С.Л.Рубинштейн // Вопросы психологии.- 1986. - № 4. -С. 101-108.

16. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С.Ю.Степанов. - М.: Наука, 2000 -174с.

17. Стил ь жизни личности. Теоретические и методологические проблемы / [Отв. ред. Сохань Л.В., Тихонович В.А.] - Киев:Наукова думка, 1982. - 372 с.

18. Яновська Л.В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці: Автореф. дис.канд. психол.наук 19.00.07 / Л.В.Яновська. Південноукр. держ. ун-тім. К.Д.Ушинського. -Одеса, 2006. -19 с.

19. Ямницький В. М. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості / В. М. Ямницький // Психологія і суспільство. – 2009. –№4 (38). – С. 145–153.